

T. Somogyi Magda

Budapesti utcanévváltozások 1989 után

Magyarországon az utcanevek évszázados fennmaradásának nemcsak nincsenek hagyományai, hanem minden történelmi, politikai változást utcanév-változtatások követnek. (Itt jegyzem meg, hogy az utcanév mindenféle közterület-elnevezést jelent, tehát a terek, rakpartok stb. neveit is.) A legszembetűnőbbek a 20. század közepén és végén végrehajtott változtatások. Tekintsük át az előzményeket.

A budapesti utcanevek történetében a város történelmével összefüggően hozzávetőlegesen 7 korszakot különíthetünk el.

1. A legrégebbi a török hódoltság előtti időszak, amelyre a spontán elnevezések a jellemzők, pl. az ott lévő épületről (Szent György tér a Szent György templomról) vagy az utcában lakókról, Régi Zsidó utca, Ötvös utca stb..
2. Ezután következett a 150 évig tartó török hódoltság. Ebben a korszakban is a természetes elnevezések figyelhetők meg, a különlegességet a törökök által adott török utcanevek átmeneti megjelenése jelenti. A törökök kiűzése után ezek egy csapásra eltűntek.
3. A harmadik viszonylag hosszú időszak Budának a töröktől való visszafoglalásától, 1686-tól tartott egészen addig, míg Pest, Buda és Óbuda egyesítésével 1872-ben létrejött Budapest. A 18. században még mindig a spontán elnevezések és a természetes nevek voltak a jellemzők. A hivatalos nyelv a német volt, az utcák neve is németül volt feltüntetve, de a magyar ajkú lakosság nyelvhasználatában mindegyiknek megvolt a magyar megfelelője is. Ebben az időben vált általánossá az utcában található vendéglő, fogadó vagy műhely, bolt jellegzetes cégtáblájáról való utcaelnevezés. Drei Trommel Gasse (Három Dob utca), Schwarze Bären Gasse (Fekete Medve utca). Az utca névadójaként ekkortól szerepelhetett személy is, pl. a fogadó vagy műhely tulajdonosa, így az Unger Gasse az utcában működő Unger családnevű kovácsról kapta a nevét. Ha a német dűlőnevek 1847-es magyarítását nem számítjuk, a hivatalos átnevezések ebben a korszakban még ritkák, de előfordulnak, pl. a Rontó utca 1844-ben Egyház utca lett, a Szél utca 1847-ben pedig Nádor utca.

4. 1873-tól a fővárosi hatóságok megpróbálták rendet tenni az utcanevek között. Csökkentették az azonos nevű utcák számát, a német neveket magyarították, az utcanevekben szereplő számneveket eltörölték. Mindez persze mesterséges átkeresztelésekkel járt. A több Templom utca, Fő utca közül nem egy új nevet kapott, ekkortól kezdtek terjedni a személyneves elnevezések. A Három Dob utca ekkortájt lett Dob utca, a Két Szív utca pedig csak Szív utca.
5. Az I. világháborút követő időszakban már széles körben megjelentek a politikai indíttatású átnevezések. Az Oktogon 1936-ban Mussolini tér lett, a mai Bartók Béla út neve 1920-tól a Fehérvári út helyett Horthy Miklós út lett, a mai Kodály körönd a korábbi Körönd helyett Hitler nevét viselte 1938-tól. A trianoni békeszerződést követő területvesztés utca nevek adásával igyekeztek pótolni, a két világháború közötti időszakban összesen 343 utcát neveztek el a történelmi Magyarország területén lévő, de ma már más országokhoz tartozó települések, tájak stb. neveiről, pl. Arad, Csík, Pozsony, Zsolna, Beregszász, Nagyszalonta. Ezek többsége ma is megtalálható.
6. A II. világháború után óriási átkeresztelési hullám indult el. Nemcsak a Horthy, Hitler, Mussolini, Gömbös és hasonló jobboldali személyiségek neveit tüntették el a főváros térképéről, hanem minden, az érvényes politikának meg nem felelő személy vagy fogalom nevét is, pl. a III. kerületi Királyok útja 1945-ben Vörös Hadsereg útja lett, a Rudolf trónörökös feleségének nevét viselő Stefánia utat 1946-ban egy szovjet marsallról, Vorosilov útnak nevezték el, a Prohászka Ottokár utca ugyanekkor Engels utca, a Habsburg-főhercegnőről elnevezett Mária Valéria utca 1951-ben Apáczai Csere János utca, az óbudai Templom utca pedig 1953-ban Óbudai utca, a Piarista utca szintén 1953-ban Pesti Barnabás utca lett. Az új nevek nem mindig kötődtek szorosan a munkásmozgalomhoz, de legalábbis baloldali értékeket képviseltek, ill. nem mondtak azoknak ellent. (Apáczai Csere János írta az első magyar nyelvű enciklopédiát a 17. században, Pesti Barnabás antifasiszta ellenálló volt.) Ez az 1989-es rendszerváltozásig tartó időszak – különösen a 40-es, 50-es években – a kommunista ideológusok névváltoztatási kényszerét viseli magán. Utcaátnevezéseket végrehajtottak csupán azért is, hogy az eszme mindenütt, még az utcán is jelen legyen, idesorolható többek között a Lehel tér átnevezése Élmunkás térre. A Vörös Hadseregnek a városban összesen 8 kerületben

állítottak emléket utcanévadással. Csupán négy és fél évtizedig tartott, de ezalatt nagyon sok helyen kicserélték a budapesti utcanévtáblákat.

A korszak feltétlen pozitívuma, hogy az 1960-as években több rendelettel több száz utca nevét védetté, illetve meg nem változtathatóvá nyilvánították. Az érintett nevek szinte mind igen régi elnevezések.

7. A hetedik utcanév-történeti korszak 1989-ben kezdődött. A rendszerváltozást követően a lakosság által is támogatott hivatalos kampány indult az előző politikai rendszer szellemében elnevezett utcák át- vagy visszakeresztelésére.

Ebben az előadásban elsősorban ennek a jelenleg is tartó korszaknak az utcanévadási gyakorlatát igyekszem röviden bemutatni. 1989-ben már rendeletet hoztak bizonyos utcanevek megváltoztatásának szükségességéről és a változtatás módjáról, hatóköréről. Vigyázni kellett arra, hogy egyensúly legyen a hagyományőrzés és a között a jogos igény között, hogy a valóban jelentős személyiségek neve a közterületek nevében is fennmaradjon. Magától értetődik, hogy az ideológiailag kényelmetlenné vált nevek eltüntetését szorgalmazták elsősorban, de voltak ideológiamentes változtatások is, amelyek a régi, Budapest helytörténetében fontos szerepet játszó utcanevek visszaállítására törekedtek. Összességében az 1989 után adott utcanevek közül kb. 425 valójában nem új, hanem valamelyik régi név visszaállítása.

Budapest mai térképén 7820 utcanevet találunk. 1989 óta mintegy 1250 új elnevezés született. Ezek a névelőzményeket, illetőleg a névváltoztatás okát és módját tekintve több csoportba sorolhatók.

A névelőzmény lehet

- valamely ismert hazai vagy nemzetközi munkásmozgalmi személy neve (pl. Lenin, Marx, Engels, Rosenberg házaspár, Thälmann, Dimitrov, Joliot-Curie, Rajk László, Kun Béla, Szamuely, Rudas László, Dobi István, Szakasits Árpád, Münnich Ferenc, Ságvári Endre)
- kevésbé vagy csak szűk körben ismert baloldali személy neve (Kruzlák Béla, Szepessy Albert, Knopp Imre, Chlepkó Ede, Kis Ferenc, Kémery Nagy Imre, Geisler Eta)
- a kommunista ideológiához köthető fogalom, esemény stb. megnevezése (November 7., Vörös Hadsereg, Néphadsereg, Felszabadulás, Április 4., Tanácsköztársaság, Vörös Csillag, Élmunkás)
- politikai szempontból semleges elnevezés (Hatvany Lajos, Farkas bíró, Eötvös Lóránd, Szófia, Kisfaludy)

- a szent előtagtól megfosztott név (Erzsébet, Gellért).

A névváltoztatás oka gyakorlatilag 3 kategóriába sorolható.

- politikai, ideológiai megfontolásból változtatták meg a névelőzmények első 3 csoportjába tartozó neveket, (Marx tér > Nyugati tér, Münnich Ferenc utca > Nádor utca)
- a régebbi hagyományörző vagy várostörténeti szempontból fontos nevek visszaállítása mint ok szerepelt általában a politikailag semleges nevek megváltoztatásakor (Hatvany Lajos > Kard)
- és ugyancsak a politikailag semleges neveket érintették a többes elnevezések csökkentése érdekében végrehajtott átkeresztelések.
- Esetenként az okok kombinálódhattak is: a megváltoztatni kívánt utcanév az előző rendszer politikai szellemét hordozta, ugyanakkor megváltoztatásával vissza lehetett térni a régebbi vagy eredeti névhez, sőt eközben a többes elnevezések is csökkenhettek. (Sallai > Tátra)

A névváltoztatás módja ennek megfelelően történhetett

- visszakereszteléssel. Ez csak akkor volt lehetséges, ha az utca hosszabb múlttal rendelkezik, és így volt már neve korábban is. Többször megfigyelhető, hogy nem a közvetlen megelőző nevet kapta vissza az illető közterület, hanem egy még régebbit.
- átkereszteléssel, vagyis új név adásával. Előfordulhat akkor, ha az előző név valamilyen okból nem megfelelő vagy az utca korábban nem létezett, tehát neve sem volt.

A vissza- vagy átnevezések mellett természetesen ebben a korszakban is születtek vadonatúj nevek, mivel a főváros bővülése, építkezései során vadonatúj utcák, közterületek is létrejöttek, amelyeknek nevet kellett adni. Mivel ezek esetében általában nem magányos utcákról van szó, gyakoriak az ún. utcanévbokrok, amelyek valamely hasonló fogalomkörből választott neveket tartalmaznak. Pl. 1999-ben a XI. kerület egy újonnan beépült külső részén a közeli erdőkből termő gombákról nevezték el az utcákat (Fülőke utca, Laska utca, Pöfeteg utca, Susulyka utca, Tinóru utca).

Meg kell jegyezni, hogy nem egy 1945 után adott utcanév máig megmaradt, és van köztük olyan, amit nem is akarnak megváltoztatni. Pl. még 1953-ban nevezték el a műemlékvédő Henszlmann Imre művészettörténészről a korábbi Kaplony utcát, 1949-ben az Egyetem teret az ott lévő egyetemről. A korábbi Pázmány Péter nevet

ma a lágymányosi új egyetemi épületek melletti sétány viseli. Megmaradtak baloldali nevek is, olyan személyek nevei, akik nem a kommunista diktatúrát képviselték, hanem haladó szelleműek voltak és a fasizmus áldozatául estek, pl. ma is van Stollár Béla utca, Fürst Sándor utca, Sallai Imre utca. Az utóbbi kettő nevét korábban 5-6 közterület is viselte, de ezek többségét átkeresztelték.

Az 1989 utáni változtatásokra azért a politikai okból történő átkeresztelések a legjellemzőbbek. Ha képet akarunk kapni ezekről, akkor érdemes megnézni Pest belterületének utcanévváltozásait. A térképek és a táblázat alapján jól látható, hogy a legforgalmasabb utak, terek és a hozzájuk kapcsolódó utcák neve hogyan változott 1988 és 1992 között. Az 1945 és 1970 között adott nevek többségét 1989 után a közvetlenül megelőzőre, illetőleg a 45-ben használatosra cserélték, idetartozik a mai Hollán Ernő, Tátra, Pannónia, Balaton, Falk Miksa, Zoltán, Nádor, Sas, Hold, Podmaniczky, Király, Lónyay utca, az Adrássy út, a Vértanúk tere, az Erzsébet és a Fővám tér, az Erzsébet, a Teréz és a Vámház körút, valamint az Oktogon. A Lehel tér 1945-ben kapta először a mai nevét, előtte a Habsburg királyról, Ferdinándról volt elnevezve. A Károly körút 1945-ben Károly király útról lett átkeresztelve Somogyi Béla nevére, így az 1919-es névhez tértek vissza 1991-ben. Teljesen új nevet kapott a Hercegprímás utca és a Nyugati tér. A Nyugati tér esetében érthető, hogy a Nyugati pályaudvar mellett levő központi teret – a természetes elnevezés hagyományait felelevenítve – ily módon keresztelték át. A Hercegprímás utca 1991-ben néhány hónapig újra viselte a hagyományörző Nagykorona utca nevet, de ekkor a Bazilika közelsége miatt úgy gondolták, hogy ezt az utcát kell Mindszenty bíboros emlékére Hercegprímás utcának elnevezni. Így most Budapesten nincs Nagykorona utca, ami névtörténeti szempontból sajnálatos, és kérdés, hogy sikerült-e ezen a módon megfelelő emléket állítani Mindszenty bíborosnak.

Ha végignézzük a felsorolt utcák sorát, akkor szembetűnő, hogy többségük már számos névváltozást megélt. Ha eltekintünk a legkorábbi német nevek magyarosításától, illetőleg a bennük levő számok elhagyásától, akkor azt láthatjuk – különösen az Andrássy út esetében –, hogy a mindenkori politika milyen fontos szerepet játszott a nevek csereberélésében. Azt mondtam, játszott, mivel szeretném azt hinni, hogy ez már a múlt, és egyre inkább sikerül megvalósítani a politikamentes utcanévadáást, és az utcák nevükben is őrizhetik múltjukat, a

Budapestre látogató külföldieknek nem kell minden újabb útja alkalmával új térképet vennie ahhoz, hogy eligazodjon az utcák, terek között.

Irodalom:

- BERZA LÁSZLÓ (szerk.) *Budapest lexikon I–II*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1991–1993.
- BUZA PÉTER–MÉSZÁROS GYÖRGY–RÁDAI, MIHÁLY *Budapest teljes utcanévlexikona*. Budapest. Dinasztia Kiadó. 2004.
- HAJDÚ MIHÁLY *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1975.
- MEZŐ ANDRÁS *A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága*. "Magyar Nyelv". (1969) 65. 198–204 pp.
- J SOLTÉSZ, KATALIN *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1979.
- T. SOMOGYI MAGDA *Állat és növénynevek a budapesti utcanévadásban*. In *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyv*. Győr. 1999. 210–220 pp.
- TAKÁCS RÓZSA *A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig*. "Budapest Főváros Levéltári Közleményei". 1985.
- Budapest térképe* Méretarány: 1 : 20 000. Budapest. Cartographia. 1988.
- Budapest térképe* Méretarány: 1 : 20 000. Budapest. Cartographia. 1992.

Politikai indíttatású utcanévváltoztatások Budapesten 1989 után

A jelenlegi utcanév	Kerület	A változás éve	Előző név	A változás éve	A korábbi nevek a névadás éveivel
1. Hollán Ernő u. ¹	XIII.	1992	Fürst Sándor u.	1945	Hollán u. 1900
2. Tátra u.	XIII.	1992	Sallai Imre u.	1945	Tátra u. 1908
3. Pannónia u.	XIII.	1990	Rajk László u.	1969	Pannónia u. 1860s
4. Lehel tér ²	XIII.	1990	Élmunkás tér	1951	Lehel tér 1945, Ferdinánd tér 1884
5. Balaton u.	V.	1991	Pálffy György u.	1969	Balaton u. 1949, Moszkva u. 1948, Balaton u. 1945, Rothermere u. 1936, Balaton u. 1872
6. Falk Miksa u.	V.	1991	Néphadsereg u.	1953	Falk Miksa u. 1945, Juhász Andor u. 1943, Falk Miksa u. 1910
7. Vértanúk tere	V.	1990	Ságvári tér	1945	Vértanúk tere 1936
8. Zoltán u.	V.	1991	Beloianisz u.	1952	Zoltán u. 1875, Attila Gasse 1858 Raben Gasse 1838
9. Nádor u.	V.	1990	Münnich Ferenc u.	1968	Nádor u. 1874
10. Sas u.	V.	1990	Guszev u.	1951	Sas u. 1874, Két Sas u. 1850, Zwei Adler Gasse 1822
11. Hercegprímás u.	V.	1992	Alpári Gyula u.	1952	Nagykorona u. 1991, Wekerle S.ándor u. 1925, Nagy Korona u. 1874, Drei Kronen Gasse 1804
12. Hold u.	V.	1991	Rosenberg házaspár u.	1953	Hold u. 1947, Klebersberg Kuno u. 1938, Hold u.1874, Mond Gasse 1850, Mondschein Gasse 1830
13. Erzsébet tér	V.	1990	Engels tér	1953	Sztálin tér 1946, Erzsébet tér/ Elisabeth Platz 1857
14. Károly körút ³	V, VII.	1991	Tanács körút	1953	Somogyi Béla út. 1945, Károly király út 1926, Károly kör-út 1919, Nép körút 1919, IV. Károly király körút 1916, Károly körút 1874
15. Nyugati tér	V., VI.	1992	Marx tér	1945	Berlini tér 1914
16. Podmaniczky u.	VI.	1990	Rudas László u.	1969	Podmaniczky u. 1874, Lämmer Gasse 1850, Drei Lämmer Gasse 1820
17. Teréz körút	VI.	1990	Lenin körút	1950	Teréz körút 1882
18. Andrássy út ⁴	VI.	1990	Népköztársaság útja	1957	Magyar Ifjúság útja 1956, Sztálin út 1950, Andrássy út 1886, Sugár út/ Radial Gasse 1883
19. Oktogon	VI.	1990	November 7. tér	1950	Oktogon 1945, Mussolini tér 1936 Oktogon 1920
20. Erzsébet körút	VII.	1990	Lenin körút	1950	Erzsébet körút 1875
21. Király u.	VI., VII.	1990	Majakovszkij u.	1950	Király u. 1874, König Gasse 1836 Drei König Gasse 1820, Englischer König Gasse 1810
22. Lónyay u.	IX.	1990	Szamuely u.	1953	Lónyay u. 1885, Nyúl u. 1874, Zwei Haasen Gasse 1855, Belgrader Gasse 1811
23. Vámház körút	IX.	1990	Tolbuhin körút	1946	Vámház körút 1945, Horthy Ist-ván út 1942, Vámház út 1919, Ferdinánd bolgár cár útja 1915, Vámház út 1874, Fleischer Gasse 1787
24. Fővám tér	V., IX.	1990	Dimitrov tér	1949	Fővám tér 1873